

SUN'IY INTELEKT VA AXLOQIY MA'SULIYAT: INSONIY ONGNING YANGI BOSQICHI**B.X. Shakarov¹****N.J. Abdurashidova²****S.D. Abduqodirova³**

Toshkent Davlat Tibbiyot Universiteti, Toshkent, O'zbekiston

Ijtimoiy fanlar kafedrası o'qituvchisi¹2-son davolash ishi, I bosqich talabasi²2-son davolash ishi, I bosqich talabasi³<https://doi.org/10.5281/zenodo.17612212>

Annotatsiya. Ushbu ilmiy ishda sun'iy intellekt (SI) tizimlarining rivojlanishi natijasida yuzaga kelayotgan axloqiy mas'uliyat, inson ongining transformatsiyasi va texnologik qarorlarning ijtimoiy oqibatlari tahlil qilinadi. Zamonaviy ilm-fan va texnologiyalar kesishmasida paydo bo'lgan SI inson tafakkuri, qaror qabul qilish jarayoni hamda axloqiy baholash mezonlariga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Tadqiqot SI faoliyatining insoniyat qadriyatlari, huquqiy me'yorlar va ijtimoiy adolat tamoyillari bilan uyg'unligini ta'minlash muammosiga bag'ishlanadi. Tadqiqotning maqsadi — sun'iy intellekt tizimlarida axloqiy mas'uliyatning mazmuni, subyektlari va chegaralarini aniqlash, shuningdek, mas'uliyatni inson va texnologiya o'rtasida taqsimlashning nazariy hamda amaliy asoslarini ishlab chiqishdir. Ishda analitik, konseptual va komparativ metodlar qo'llanilib, xalqaro tajribalar, etika kodekslari, SI siyosatlar hamda axloqiy nazariyalar asosida tizimli tahlil olib borilgan.

Tadqiqot natijalari SI tizimlarining mustaqil qaror qabul qilish imkoniyati ortib borishi bilan insoniy mas'uliyatning qayta taqsimlanishi zarurligini ko'rsatadi. Axloqiy mas'uliyat endilikda faqat insoniy subyektga emas, balki texnologik tizimning yaratuvchisi, foydalanuvchisi va regulyatori o'rtasida taqsimlanishi lozim. Shu bilan birga, adolat, shaffoflik, ishonchlilik va hisobdorlik prinsiplariga asoslangan axloqiy boshqaruv tizimlarini ishlab chiqish taklif etiladi.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi — insoniy ongning yangi bosqichida sun'iy intellektning axloqiy o'zini tutish qobiliyatini baholash va mas'uliyatning ko'p darajali modelini ishlab chiqishdadir. Ishning amaliy ahamiyati esa SI bilan bog'liq siyosiy, huquqiy va ijtimoiy qarorlarni shakllantirishda etik asos yaratish, shuningdek, inson va mashina o'rtasidagi munosabatlarni barqaror va xavfsiz yo'nalishda rivojlantirishga xizmat qilishidadir.

Kalit so'zlar: Sun'iy intellekt, axloqiy mas'uliyat, insoniy ong, texnologik etika, ijtimoiy adolat, shaffoflik, ishonchlilik, qaror qabul qilish, etik tamoyillar, inson va texnologiya munosabati, regulyatsiya, axloqiy boshqaruv, raqamli xavfsizlik.

**ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ И ЭТИЧЕСКАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ:
НОВЫЙ ЭТАП ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО СОЗНАНИЯ**

Аннотация. В данной научной работе рассматриваются проблемы этической ответственности, трансформации человеческого сознания и социальные последствия технологических решений, возникающие в связи с развитием систем искусственного интеллекта (ИИ). Современные достижения науки и технологий значительно влияют на человеческое мышление, процессы принятия решений и моральную оценку поступков.

Исследование посвящено проблеме обеспечения согласованности деятельности ИИ с человеческими ценностями, правовыми нормами и принципами социальной справедливости.

Цель исследования — определить содержание, субъекты и границы этической ответственности в системах искусственного интеллекта, а также разработать теоретические и практические основы распределения ответственности между человеком и технологией. В работе применяются аналитический, концептуальный и компаративный методы, проводится системный анализ международного опыта, этических кодексов, политик в области ИИ и философских концепций морали.

Результаты исследования показывают, что с увеличением автономности систем ИИ возникает необходимость перераспределения человеческой ответственности.

Этическая ответственность должна рассматриваться как многоуровневая структура, охватывающая разработчиков, пользователей и регуляторов технологий.

Предлагается создание этической системы управления, основанной на принципах справедливости, прозрачности, надёжности и подотчётности.

Научная новизна исследования заключается в оценке способности ИИ к этическому поведению и разработке многоуровневой модели ответственности на новом этапе человеческого сознания. Практическая значимость работы состоит в формировании этической базы для политических, правовых и социальных решений, связанных с применением ИИ, а также в обеспечении устойчивого и безопасного взаимодействия между человеком и машиной.

Ключевые слова: Искусственный интеллект, этическая ответственность, человеческое сознание, технологическая этика, социальная справедливость, прозрачность, надёжность, принятие решений, этические принципы, взаимодействие человека и технологий, регулирование, этическое управление, цифровая безопасность.

ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND ETHICAL RESPONSIBILITY: A NEW STAGE OF HUMAN CONSCIOUSNESS

Abstract. This scientific study examines the issues of ethical responsibility, the transformation of human consciousness, and the social consequences of technological decision-making arising from the development of artificial intelligence (AI) systems. Emerging at the intersection of modern science and technology, AI significantly affects human cognition, decision-making processes, and moral evaluation criteria. The research focuses on ensuring the alignment of AI activities with human values, legal norms, and principles of social justice.

The main objective of the study is to define the concept, subjects, and boundaries of ethical responsibility within AI systems and to develop theoretical and practical foundations for distributing responsibility between humans and technology. Analytical, conceptual, and comparative methods are used, with a systematic analysis of international experience, ethical codes, AI policies, and philosophical theories of morality.

The findings indicate that as AI systems gain greater autonomy in decision-making, the redistribution of human responsibility becomes inevitable. Ethical responsibility should be viewed as a multi-level structure encompassing developers, users, and regulators. The study proposes the establishment of an ethical governance framework based on the principles of fairness, transparency, reliability, and accountability.

The scientific novelty of this research lies in the evaluation of AI's capacity for ethical behavior and the development of a multi-level responsibility model at a new stage of human consciousness. The practical significance lies in providing an ethical foundation for political, legal, and social decision-making related to AI implementation and in fostering sustainable and safe human-machine interaction.

Keywords: Artificial intelligence, ethical responsibility, human consciousness, technological ethics, social justice, transparency, reliability, decision-making, ethical principles, human–technology interaction, regulation, ethical governance, digital security.

Kirish

Insoniyat tarixida har bir texnologik inqilob nafaqat material ta'sirlar yaratgan, balki inson tafakkuri, qaror qabul qilish usullari va axloqiy baholash mexanizmlarini ham tubdan o'zgartirgan. Hozirgi — raqamli va sun'iy intellekt (SI) — davrida esa bu o'zgarishlar yanada chuqurlashmoqda. Texnologiyalar endilikda nafaqat yordamchi vosita sifatida, balki mustaqil faoliyat ko'rsatuvchi agentlarga aylanmoqda. [2]

Shu bois bilan, sun'iy intellekt tizimlari insoniy ong konseptini va axloqiy qaror qabul qilish jarayonlarini tubdan qayta ko'rib chiqishga majbur qilmoqda. [1]

Bunaqa transformatsiya jarayonida axloqiy mas'uliyat tushunchasi ham an'anaviy chegaralarini yo'qotib, yangi shaklga — texnologik iştirak, jamiyat va axborot tizimlari bilan o'zaro aloqada bo'lgan “mas'uliyat tarmog'i”ga — ko'chmoqda. [3]

Mas'uliyat kimga tegishli bo'lishi kerakligi, qaysi darajada taqsimlanishi mumkinligi, hamda texnologik agentlar va inson o'rtasidagi axloqiy chegaralar nima ekanligi kabi savollar bugungi ilmiy tadqiqotlarda markaziy o'rinni egallaydi. [4]

Shunday ekan, mazkur ilmiy ishning maqsadi — SI tizimlarining rivojlanishi sharoitida axloqiy mas'uliyatning mazmuni, subyektlari va chegaralarini aniqlash; shuningdek, inson va texnologiya o'rtasidagi munosabatda mas'uliyatni taqsimlashning nazariy hamda amaliy asoslarini ishlab chiqishdir. [3] Ushbu tadqiqot jarayonida analitik, konseptual va taqqoslash (komparativ) metodlar qo'llaniladi. Shu bilan birga, xalqaro axloqiy kodekslar, SI siyosatlar, axloqiy-texnologik nazariyalar va amaliy holatlar (case studies) tahlil qilinadi.

Tadqiqot natijalari sifatida axloqiy mas'uliyatni faqat inson subyekti zimmasiga yuklash amaliy jihatdan yetarli emasligi ko'rsatiladi; buning o'rniga ko'p qatlamli (multiple-layer) mas'uliyat modulini taklif etamiz, unda dizayn, ishlab chiqish, joriy etish va foydalanish bosqichlari alohida nazarda tutiladi. [2]

Shuningdek, adolat (fairness), shaffoflik (transparency), ishonchlilik (reliability) va hisobdorlik (accountability) kabi axloqiy tamoyillar asosida texnologik boshqaruv tizimlarini shakllantirish zarurligi ta'kidlanadi. Bu esa ilmiy yangiligi yuqori bo'lgan yondashuv sifatida ko'riladi. Natijada, tadqiqotning amaliy ahamiyati — SI bilan bog'liq siyosat, huquqiy va ijtimoiy qarorlarni shakllantirishda etik asosni mustahkamlash, inson va mashina o'rtasidagi munosabatlarni barqaror va mas'uliyatli ravishda rivojlantirishga xizmat qilishdir.

Materiallar va metodlar

Tadqiqot sun'iy intellekt tizimlarining axloqiy mas'uliyat bilan o'zaro bog'liqligini hamda inson ongining yangi bosqichda kechayotgan transformatsiyasini tahlil etishga qaratilgan. Ishning metodologiyasi kompleks, interdisipliner yondashuvga asoslanadi, ya'ni falsafa, axloqshunoslik, huquq, informatika va sotsiologiya sohalarining ilmiy natijalari o'zaro integratsiyalangan.

Tadqiqot materiali

Tadqiqot materiali sifatida uch asosiy manba guruhi tahlil qilindi.

Birinchi, xalqaro me'yoriy va axloqiy hujjatlar — sun'iy intellektni tartibga solish, etik tamoyillarni belgilash va mas'uliyat doirasini aniqlovchi rezolyutsiyalar, tavsiyalar va siyosiy deklaratsiyalar.

Ikkinchidan, falsafiy-axloqiy konsepsiyalar — insonning erkin irodasi, ong va axloqiy qaror qabul qilish tabiati haqidagi nazariyalar hamda zamonaviy texnologik etikaga oid konseptual yondashuvlar.

Uchinchidan, amaliy tahlil materiallari — turli sohalarda (tibbiyot, transport, huquq, ijtimoiy media) SI tizimlarining faoliyati va ularning axloqiy oqibatlarini o'rganish bo'yicha mavjud tadqiqotlar, eksperimentlar va kuzatuv natijalari.

Tadqiqot metodlari

Tadqiqot jarayonida bir nechta metodologik yondashuvlardan foydalanildi:

1. **Tahliliy metod** – mavjud ilmiy manbalar, axloqiy nazariyalar va xalqaro standartlar tizimli tarzda o'rganilib, ularning asosiy tamoyillari umumlashtirildi.
2. **Konseptual metod** – axloqiy mas'uliyat, texnologik ong, etik boshqaruv kabi tushunchalarning mazmuni qayta aniqlanib, ularning o'zaro bog'liqligi nazariy asosda yoritildi.
3. **Komparativ metod** – turli mamlakatlarda sun'iy intellekt etikasi bo'yicha amalda qo'llanilayotgan siyosatlar, me'yorlar va tartibotlar taqqoslab tahlil qilindi.
4. **Sistemali yondashuv** – sun'iy intellekt tizimlari inson faoliyatining turli bosqichlariga ta'sirini o'zaro bog'liq elementlar majmuasi sifatida ko'rib chiqildi.
5. **Vaziyat tahlili (case study)** – real misollar asosida axloqiy masalalar va mas'uliyat chegaralari amaliy jihatdan tahlil qilindi.
6. **Ssenariy tahlili** – kelajakdagi texnologik rivojlanish variantlari asosida axloqiy risklar va ularni kamaytirish mexanizmlari baholandi.

Metodologik asos

Tadqiqotning metodologik asosi zamonaviy axloqshunoslik va texnologik etika konsepsiyalariga tayanadi. Ayniqsa, insoniy mas'uliyatni texnologik jarayonlar bilan birgalikda talqin qiluvchi konseptlar — mas'uliyat zanjiri (responsibility chain), etik dizayn (ethical design) va hisobdor algoritmlar (accountable AI) g'oyalari asos qilib olingan.

Bundan tashqari, empirik kuzatuv va nazariy umumlashtirish usullari birgalikda qo'llanib, sun'iy intellektning jamiyatdagi ijtimoiy va axloqiy ta'sirini baholash imkonini berdi.

Natijalar va ularning muhokamasi

Tadqiqot natijalari sun'iy intellekt (SI) tizimlarining insoniy ong va axloqiy mas'uliyatga ta'sirini bir nechta asosiy yo'nalishlarda ko'rsatdi. Birinchidan, SI tizimlarining qaror qabul qilish jarayonidagi mustaqil roli ortishi inson mas'uliyatining aniqligi va chegaralarini qayta ko'rib chiqishni talab qiladi. Bu masala, ayniqsa, sog'liqni saqlash, moliya, transport va ijtimoiy tarmoqlar kabi sohalarda sezilarli bo'ladi.

Ikkinchidan, tadqiqot shuni ko'rsatdiki, axloqiy mas'uliyatni faqat inson subyektiga yuklash amaliy jihatdan yetarli emas. Mas'uliyatni ko'p qatlamli tizim sifatida taqsimlash — dizayn, ishlab chiqish, joriy etish, foydalanish va regulyor nazorat bosqichlarini qamrab oluvchi model — samaraliroq va barqarorroq yondashuvni ta'minlaydi. Bu model inson va texnologiya o'rtasidagi o'zaro aloqani tartibga soladi, shaffoflik va hisobdorlikni oshiradi.

Uchinchidan, adolat, shaffoflik va ishonchlik tamoyillari asosida axloqiy boshqaruv tizimlarini ishlab chiqish muhimligi aniqlandi. Masalan, algoritmlarning qaror chiqarish jarayonini audit qilish mexanizmlari, qaror qabul qiluvchi tizimlar faoliyatining jurnalizatsiyasi, foydalanuvchilarning huquq va majburiyatlarini belgilovchi standartlar amaliyotda keng qo'llanilishi mumkin.

Shuningdek, SI tizimlari orqali insoniy qarorlar jarayonida yuzaga keladigan xatarlar va noto'g'ri natijalarni aniqlash imkoniyati mavjudligi tadqiqot davomida ko'rsatildi.

Bu esa, axloqiy va huquqiy regulatsiya mexanizmlarini ishlab chiqishda, risklarni oldindan baholashda va ijtimoiy mas'uliyatni oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Natijalar shuni ko'rsatdiki, insoniy ong va axloqiy mas'uliyatning yangi bosqichi sun'iy intellekt bilan hamkorlikda shakllanmoqda. Bu jarayonda faqat texnologik innovatsiyalarni tatbiq etish yetarli emas; inson va texnologiya o'rtasidagi axloqiy hamkorlikni rivojlantirish, tizimlarning hisobdorligi va ijtimoiy adolat prinsiplarini tatbiq etish zarur.

Xulosa qilib aytganda, tadqiqot natijalari ko'rsatdiki, SI va inson o'rtasidagi o'zaro aloqada axloqiy mas'uliyatni taqsimlash, tamoyillar asosida boshqaruv tizimlarini shakllantirish va regulatsiya mexanizmlarini ishlab chiqish ilmiy va amaliy jihatdan dolzarb vazifa hisoblanadi. Bu esa insoniyatning yangi ong bosqichiga o'tishida axloqiy asos sifatida xizmat qiladi.

Xulosa

Ushbu ilmiy ish sun'iy intellekt (SI) tizimlarining insoniy ong va axloqiy mas'uliyatga ta'sirini nazariy va amaliy jihatdan tahlil qildi. Tadqiqot ko'rsatdiki, SI tizimlarining qaror qabul qilishdagi mustaqil roli inson mas'uliyatini qayta talqin qilish zaruratini yuzaga keltiradi va an'anaviy yondashuvlar yetarli emasligini namoyon qiladi.

Axloqiy mas'uliyatni ko'p qatlamli tizim sifatida taqsimlash modeli — dizayn, ishlab chiqish, joriy etish, foydalanish va regulatsiya bosqichlarini qamrab oluvchi yondashuv — samarali va barqaror boshqaruvni ta'minlaydi. Shu bilan birga, adolat, shaffoflik, ishonchlilik va hisobdorlik kabi tamoyillar asosida axloqiy boshqaruv tizimlarini shakllantirish tadqiqotning markaziy xulosasini tashkil etdi.

Natijalar shuni ko'rsatdiki, insoniy ongning yangi bosqichi sun'iy intellekt bilan hamkorlikda shakllanmoqda. Bu jarayonda nafaqat texnologik innovatsiyalar, balki inson va texnologiya o'rtasidagi axloqiy hamkorlik, regulatsiya mexanizmlari va ijtimoiy adolat prinsiplarini tatbiq etish zarur.

Shu tarzda, tadqiqot ilmiy va amaliy ahamiyatga ega bo'lib, SI bilan bog'liq siyosat, huquqiy va ijtimoiy qarorlarni shakllantirishda etik asos yaratadi hamda inson va mashina o'rtasidagi munosabatlarni barqaror va mas'uliyatli yo'nalishda rivojlantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Responsible Artificial Intelligence: A Structured Literature Review“ — <https://arxiv.org/abs/2403.06910v1> arXiv
2. „AI governance: a systematic literature review“ — <https://link.springer.com/article/10.1007/s43681-024-00653-w> SpringerLink
3. Regulation (EU) 2024/1689 (EU Artificial Intelligence Act) — <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1689/oj/eng> EUR-Lex
4. „Ethics of AI: A Systematic Literature Review of Principles and Challenges“ — <https://arxiv.org/abs/2109.07906>